

ОҚИЛЖОН ҲУСАН

ИБН СИНО ВИСОЛИ

фантастик қисса

Бошингга не бало келса,
Бировданмас, ўзингдан кўр.

Халқ мақоли

1

Улар кўркам истироҳат боғи бурчагидан бошланган, қиялаб кетган кенг-мўл йўлак орқали шаҳар ўртасидан оқиб ўтадиган анҳор бўйидаги пасткамгина майдончага тушиб борардилар. Қачонлардир қурилган икки хонали чоғроққина уй ёнида пиво қуйиб сотилмоқда, бироз нарида — майдончанинг ўрта-роғида кабоб қўраларидан тутун ўрлаб турибди. Бировлар анҳорда чўмиларди, бировлар ярим яланғоч, бировлар кийинган ҳолда кабобчининг олдида уймалашарди, бировлар қўлида икки-уч сих кабоб билан пивофуруш томонга шошарди. Майдончада одам ниҳоятда кўп эди, эркагу аёл аралашиб юрарди, ҳеч ким ҳеч кимга аҳамият бериб қарамасди, чамаси, ҳамманинг фикри-зикри анҳорда чўмилиш, кабобхўрлик қилиш ва пиво ичиш сингари енгил-елпи ўйлар билан банд эди. Тошкўмир тутуни, ачиган пиво, тузланган балиқ ва чўмилганда одам баданидан тараладиган ёқимсиз хидлар аралашмаси димокларга уриларди.

ТТУЖ — Тарихни теран ўрганиш жамиятининг вакили билан унинг ортида бораётган вилоят раҳбарига ҳам майдончада ғамирлаб юрганлардан ҳеч ким эътибор қилмади. Аввало, уларнинг иккаласи ҳам қора ласдан тикилган нимдошгина камзул кийиб олишганди — кўрган одам уларни, қоровул ёким кўча супирувчилар бўлса керак, деб ўйларди. Иккинчидан, бу ерга аксарият пивоҳўрлару чўмилиш ишқибозлари келиб туради-да ахир, ким билан кимнинг иши бор? Қолаверса, айтганимиздек, майдончада ғужғон ўйнаётган аёлу эркакнинг ўю ҳаёли мана шу жойдан олиб қолинадиган қисқа муддатли манишатда эди.

— Бу ерга нима учун келаяпмиз ўзи? — деди вилоят раҳбари бироз норози оҳангда. — Шунча одамнинг назарига кўз-кўз бўлиб юришимиз шартмиди? Бошқа тарафдан ўтсак бўлмасмиди? Ахир, бунчалик кўп қаланғи-қасанғилар орасида ҳам мени танийдиганлар учраб қолиши мумкин...

Жамият вакили юришини секинлатиб хиёл бурилди-да:
— Маҳкаммага шу ердан қирамиз-да, биродар, — деди. —

Хозирдан ҳар нарсага эътироз билдираверсангиз ёки ўзингизча шарт кўяверсангиз қандок бўларкин? Ахир ўзингиз истак билдирдингиз... Демак, ҳозир энг аввал сизни раисимизнинг ҳузурига обкираман. У кишига маъқул тушсангиз, жамиятимизга аъзо бўлишингиз мумкин. Фақат, кеча айтганимдай, битта шарт бор: бизнинг сиримизни фош этмайсиз! Биз ҳам садокатингизга қараб иш тутамиз! Ўзингизга маълум, ташкилотимиз ҳали тўла расмийлашган эмас... Раисимиздан кейин сизни президентимизнинг ўзлари ҳам қабул қиладилар. Раисга ҳам, президентга ҳам ниятингизни айтасиз. — Сўнгра ўнглиниб, аввалги маромда одимлар экан, ўз-ўзига гапиргандек кўшиб қўйдӣ. — Илм-фан учун жонини ҳам аямайдиган кишилар керак бизга. Фақат бизда эмас, ҳамма соҳада шундай бўлиши керак ўзи...

Вилоят раҳбари ўз идорасидан бор-йўғи ярим чакирим узоқликда бўлган анҳор бўйидаги ушбу манзарани биринчи марта хайрат билан кузатиб борарди... Пасткам майдончанинг бир ёни анҳор билан чегарадош, иккинчи ёнига палахса-палахса тоғ тошларидан тахминан беш метрлар баландлигида девор урилган. Девор юкорисидан ҳозиргина ўзлари тушиб келган жой — ёш-яланглар сайр этадиган истироҳат боғи бошланади. Деворнинг ўртароғида, яъни қабоб пиширилаётган кўраларнинг яқингинасида кўрғошин рангига бўялган икки тавақали кўримсизгина дарвоза кўзга ташланди. Жамият вакили билан вилоят раҳбари тўппа-тўғри ўша дарвоза сари борардилар. Жамият вакили камзули чўнтагидан қалит чиқариб, ихчамгина қулфни очабошлади. Вилоят раҳбари, нимадандир ҳавотирлангандек, шеригининг ҳаракатларини ҳам, атрофда ғимирлаб юрганларни ҳам алаң-жалаң кузатарди. Шуниси қизикки, ҳатто қабоб пиширувчилар ҳам уларга бундок қайрилиб қарашмасди — ҳамма ўзи билан ўзи овора эди.

— Ҳеч нарсани ўйламанг, булар — гафлатдаги одамлар, — деди жамият вакили қулфни очатуриб. Вилоят раҳбарининг хайронлиги яна ошди: вакил унинг таҳликали ҳаракатини, миясидан кечган фикрларни қандай билдийкин? Ёки... бошининг орқасида ҳам кўзи бормикин унинг?

Дарвоза очилди. Улар нимқоронғи йўлакка кирдилар. Дарвоза ёпилиб, ичкаридан қулфланди. Йўлак яна ҳам қоронғи-филашди. Жамият вакили вилоят раҳбарини қўлтиғидан ушлаб, бир-икки қадам ичкарига тортди. Нимадир шириллади, чамаси, дарвозани тўсиб туривчи парда тортилди ва ўша заҳоти ичкари ёришиб кетди. Қоронғиликка эндигина кўникаётган вилоят раҳбарининг кўзлари жимирлашди. У хиёл фурсат ўтиб кўзларини очдию ажиб бир манзарани кўрди: метро бекатини эслатувчи кенг-мўл йўлакда туришарди улар. Юқорида — йўлак шифтида сон-саноксиз қимматбаҳо қандиллар осиб қўйилганди. Йўлакнинг икки ён тарафида эшиклар кўзга ташланарди. Вилоят раҳбарининг назарида деворлар ҳам, эшиклар ҳам пластмассадан ясалганди. Йўлакнинг нариги учи чап томонга

бурилиб кетгани учун ниҳояси қаердалиги маълум эмасди...

«Мана шу ерости иншоотлари ҳам менинг тасарруфимдами ўзи?— деди вилоят раҳбари хаёлан ўзига ўзи.— Ер остида шунчалик мўъжизавий мулким борлигидан беҳабар эканман... Эки булар ўзича алоҳида ҳокимиятми?»

— Нега қараб қолдингиз, юринг,— деди жамият вакили ва шу аснода ўнг тарафдаги биринчи эшикни очди. Олдинма кейин хонага кирдилар. Хонанинг икки ён деворига пластмасса шифоньер-шкафлар тираб қўйилганди. Жамият вакили, худди ўз уйдагидек, шифоньер-шкафларнинг эшикларини бирма-бир очатуриб:

— Яхшилаб кийиниб олинг,— деди,— раиснинг ёнига шу ахволда кирсангиз бўлмас.

— Сиз-чи?— деди вилоят раҳбари ўзига лойиқ кўйлак, костюм излай туриб.— Сиз ҳам кийинасизми?

— Мен билан ишингиз бўлмасин... биз — шу ернинг одами.

«Демак, ер остидаги бу мулки-амлок менга ҳам, мен вакил бўлган ҳокимиятга ҳам тегишли эмас экан-да,— деган ўй кечди вилоят раҳбарининг хаёлидан.— Қаттиқроқ талаб қилиб кўрсам-чи? Йўқ, ҳозир мавриди эмас... Эссизгина, маъмурий-буйруқбозлик даври бўлганда-ку бунақа жамиятларнинг урфогини ҳам қолдирмаслик мумкин эди...»

2

ТТЎЖ раисининг сиймоси вилоят раҳбарига анчайин таниш туюлди. Аммо уни қаерда кўрганини раҳбар эслаёлмади. Қизик, кўзлари хонасидан чиқиб кетгудек дўрдайган, лаблари қалин бу йигитни қаерда кўрган экан-а?... Узоқроқ, батафсил ўйлашга фурсат ҳам йўқ эди ҳозир. Чунки, ўзидан ўн-ўн беш ёшлар кичик бу одам уни танимади ёки ўзини танимаганга олди, бунинг устига жуда совуқ, расмий тарзда қабул қилди. Чап ёнидаги тугмачалардан иккитасини босган эди, бир варақ қоғоз ва битта ручка аллақайқдан учиб келиб, стол устига оҳиста қўнди. Раис ручкани кўлига олиб, вилоят раҳбарига савол берди — анкета тўлдирабوشлади:

— Наслиятингиз?— деди у ўзи ўтирган пластмасса креслони гавдаси билан у ён-бу ён бурар экан.

— Гапингизга тушунмадим,— деди вилоят раҳбари. Раис хиёл жилмайгандек бўлди. Хурсандлигиданми ёки киноями — нималигини тушунолмади вилоят раҳбари.

— Фамилиянгизни сўраяпман,— деди раис.

— Нейшо-Нали...

— Ғалати-ку,— деди раис юз ифодасини ўзгартирмай,— худди италияликларнинг фамилиясига ўхшаркан... Шарқда бунақа насلياتлар бўлмагучи эди.

Раиснинг юмшоқ гапиришини кўриб вилоят раҳбари сал ўзини тутиб олди. Ўзининг топқирлигини, сўзамоллигини, ҳар

қандай қийин вазиятдан чиқиб кетаолишини намойиш этиш ҳаракатида жавоб берди:

— Италияликларга ўхшасак ёмонми? Қани эди мен итальян ёки француз бўлиб туғилсам. Бордию инглиз ёки немис бўлиб туғилганимда ўзимни яна ҳам бахтли инсонлардан деб санардим. Ҳар ҳолда Европа Европа-да. Менимча, Европа бўлмаганида ер юзидаги цивилизация бу даражага чиқмасди. Тўғри-ми?

Жамият раиси унга жавоб бермади, юз-кўзлари аввалгидек жиддийлашди, расмий оҳангда савол-жавобни давом эттирди:

— Исмингиз?

— Акифар.

— Миллатингиз?

— Ўзбек... Паспорт бўйича-да...

Жамият раисининг юзи негадир яна аввалгидек тундлашди, кўзлари хонасидан чиққудек бўлиб сўради:

— Аслида-чи?

— Аслида... ҳар хил қондан таркиб топганмиз... аралаш-да,— деган жавоб бўлди,— қурама. Мен ўзимдаги бор истеъдодни ана шу қурамаликдан деб биламан... Яъни байналмилалмиз...

— Чиройли сўзларни қалқон қилиб, амалда кўп номаъқул ишларни бажариш мумкин,— деди жамият раиси ўзига ўзи гапиргандек, сўнгра сўради.— Ешингиз?

— Олтмиш икки. Ўтган куни туғилган куним эди. Оилавий тарзда ўтказдик. Барибир, анча меҳмон келди, ҳозирги одамларни биласиз-ку, хушомадгўй бўлиб кетишган. Мансаб эгаси бўлиш ҳам қийин экан.

— Беайб парвардигор, дейдилар... Маълумотингиз?

— Олий маълумотлиман.

— Иқтисосингиз?

— Тарихчи.

— Илмий даражангиз?

— Фан номзодиман.

— Қайси даврдан ҳимоя қилгансиз?

— Янги тарихдан мавзу олгандим...

— Яна илм билан шуғулланмоқчимисиз?

— Аллақачон шуғулланиб юрибман: Ўрта асрлар тарихидан мавзу олганман. Шунинг учун сизларнинг ҳузурларингизга ташриф буюрдим-да, Ўрта асрларга саёҳат қилмоқчиман... Бу жамиятга интилишим сабаби ҳам шундан. Шу ниятимга... ёрдам берсаларингиз...

Жамият раиси ёзишдан тўхтаб бир зум ўйланди, сўнгра:

— Ердан бериш — бизнинг вазифамиз, тарихга тўғри ёндашиш — сизларнинг вазифангиз,— деди.— Барча адабиётларни тўплаб берамиз. Зарур бўлса ёнингизга илмий маслаҳатчи ҳам берамиз.

— Унақа маънода эмас, ўрток... хурматли раис... Менинг бу ерга келишдан, сизларга аъзо бўлишдан мақсадим бошқачарок... эди.— Нейшо-Нали бамисоли истиғноли аёллардек кўзларини сузиб жилмайди.— Ўша даврга чинакамга саёҳат қилмоқчи эдим. Халиги... «Чархитарих» деган ускунада ухлатиб, хоҳлаган даврга олиб бориб ташлашар экан-ку?... Ўша даврни ўз кўзим билан кўриб, мавзуни чуқурроқ ўрганиш ниятида эдим. Минг марта эшитгандан бир марта кўрган афзал, деган гап бор-да, ахир.

Жамият раиси бошини хиёл кўтариб, билинар-билимас сарак-сарак қилди.

— Бу масалада аниқ ваъда беролмайман. Аввало, «Чархитарих» ускунаси хали унчалик мукаммал эмас — фақат минг йил ёки юз йиллар ҳисоби билан ишлайди... Шунинг учун бу мақсадга эришишингиз қийин. Мавжуд адабиётлардан ўрганаверишингизга тўғри келади мавзуни, биродари азиз.

Кутилмаганда Нейшо-Налининг кўзлари ёришди.

— Барибир менга қулай экан, хурматли раис,— деди у.— Мен, ўз ниятим бўйича, минг йил ортга чекинишим керак. Яъни, ҳозир 2001 йилда яшаётган бўлсак, «Чархитарих»да 1001 йилга боришим керак. Илтимос сиздан, хурматли раис, бир ҳафтагами, ўн кунгами юбортиришга кўмаклашсангиз. Эсдан чиқмайдиган иш бўларди-да. Сираям эсдан чиқармасдим... Кечадан бошлаб отпусказаман, шунга тўғрилаб... Шу ишимни ўйлаб, бу йил Кавказга ёки Қримга бориб дам олишдан ҳам воз кечдим.

— Ўн биринчи асрнинг биринчи йилида, яъни 1001 йилда қаерга ташриф буюрмоқчисиз? Қайси юрт, қайси масканни танлаяпсиз?— сўради жамият раиси.

— Бухорони кўриш ниятим бор. Йўл-йўлакай атрофдаги қишлоқларга ҳам ўтмоқчиман. Масалан, Афшона, Вобкент...

— Илмий мавзуингизга алоқаси борми шу масканларнинг... ёки қандайдир қизиқувчанлик ёлиб келаяптими?

Нейшо-Нали яна ўйноқи кўзларини сузганича жамият раисига истиғноли жилмайди.

— Энди... гапнинг очиги, қизиқувчанлик ҳам, орзу-ният ҳам бор, сиздан яшириш қийин... бўлса керак.

— Ибн Сино билан учрашмоқчимисиз?... У киши йигирма йигирма бир ёшларда бўлади... Тўғрими?

— Ҳа, тўғри. Синонинг ўзини ҳам, ота-онасини ҳам, атрофдагиларни ҳам кўрмоқчиман...

— Тарихчиман деяпсиз-ку, тарихга нисбатан хурмат йўқ экан сизда! «Сино» деб атаяпсиз, қани айтинг-чи, улуғ бир сиймонинг исмини чала тутушга нима ҳаққингиз бор?!— деди жамият раиси жаҳли чикиб.

— Кечирасиз, айбдорман,— деди Нейшо-Нали шоша-пиша. Наъзарида, пишиб қолаётган ошнинг оловига билмасдан совук

сув сепио учирio куяетгандек туюлди. — Энди такрорланмайди, хурматли раис... Халиги саволингизга тўларoқ жавoб берсам майлими?.. Ибн Синонинг oтаси билан ҳам, онаси билан ҳам юзма-юз гаплашмоқчиман... Тарих учун ҳам, мавзуим учун ҳам керак-да.

Жамият раиси кўлидаги қаламнинг орқасини столга так-так урганича ўйланиб Нейшо-Налига тикилди, чамаси, унинг миясидан кечаётган фикрларни ўқирди.

— Қийин масала, — деди у. — Бунинг уддасидан чиқишингиз жуда душвор иш... Сизга қийин бўлади.

— Нега? — сўради Нейшо-Нали.

— Сабаблари кўп, — деди жамият раиси.

— Масалан?

— Чунончи, улуғ олимнинг отаси Абдуллоҳ саройда хазинабон, хазинага эса, бегоналар у ёқда турсин, ҳукмдорнинг қариндошлари ҳам киритилмайди...

— Балки у маълумот нотўғридир?..

— Йўк, рост. Қолаверса, ўрта асрлар шароитида аёл кишининг бегона эркак билан юзма-юз гаплашиши мумкин эмас. Тасаввур ҳам қилиб бўлмайди... Демак, сизга жуда қийин бўлади. Яхшиси, бу ҳақда ўйламаёк кўяқолайлик. Бирор фалокат рўй бериб ўша ёқларда қолиб кетсангиз нима бўлади?

— Қийинлигини биламан, жуда яхши биламан, хурматли раис, ўрта асрлар — хурофот авж олган давр...

Шу лаҳзада жамият раисининг юзи қон қуйилгандек қизариб кетди, кўзларининг қорачиғлари аввалгидан ҳам дўрдайди.

— Ана, кўрдингизми, биродари азиз, сиз — тарихчи сифатида ноҳолис одамсиз! — деди у.

Такрор-такрор дакки эшитавериш, устига устак кўпол муомала Нейшо-Налининг ҳамиятига тегди. Қимсан вилоят раҳбари бўлиб турган одамни шунчалик ерга уравериш инсофдан эмас-да, ахир! Агар ер юзасида бўлганда-ку бунакаларга кўрсатиб кўярди-я! Қани энди мана бу кўзи дўрдайгани партиавий жазо билан кўрқитиб бўлсаю, буларнинг ихтиёридаги машинани олиб кўйиб, давлат ҳисобидан Х асрга жўнаб кетаверса! Афсус!

— Хаёлингизга ҳам келтирманг, бизнинг жамият сизнинг тасарруфингизда эмас! — деди ТТЎЖ раиси Нейшо-Налининг миясидаги фикрини аниқ ўкиб тургандек. — Қайтиб чиққанингиздан кейин бизга зарар етказиш тўғрисида ҳам ўйламай кўяқолинг — бир тийинлик зарарингиз ўзингизга бир сўмлик бўлиб қайтади! Яъни юз баравар!..

Вилоят раҳбари шаштидан тушиб қолди, бошини қуйи эгиб, анча бўшашган оҳангда сўзлади:

— Мен — сизлар учун янги одамман, хатоим бўлса, шундоқ-шундоқ деб айтинг, кўлимдан келганича тузатай, хурматли раис.

— Оддий хатони тузатса бўлади, аммо ноҳолис дунёқараш-

ни холисга айлантириш — кийин масала, — деди жамият раиси. — Сиз, гарчи шу ерда туғилиб ўсган бўлсангиз ҳам, Шарк маданиятини, тарихини менсимайдиган одамсиз. Тўғрими?

— Нохолис дунёкарашимни нима билан исботлайсиз? — деди Нейшо-Нали бироз дадилланиб.

— Ўрта асрларни хурофот даври дедингиз-ку hozir. Ва-холоанки бошқа тарихчилар Уйғониш даври деб атаптилар. Шарк Уйғониши, Мукулмон олами Уйғониши деб атаптилар. Муҳаммад Мусо ал-Хоразмий, Абу Райхон Беруний, Абу Али ибн Сино, Абу Наср Форобий, Муҳаммад ал-Бухорий — ахир булар ҳазилакам зотларми?..

— Ахир хурофотлиги ҳам бор-да. — Вилоят рахбари бироз ўрталикни олиб, келишувга эришмоқчи эди. — Аёл билан эркакнинг юзма-юз гаплашолмаганини нима деб баҳолаш керак?

— Шаркка хос бўлган маданиятнинг, одоб-ахлоқнинг нозик жиҳатлари ҳам шунда-да! Сиз бунга тушунмайсиз ёки тушунсангиз ҳам нотўғри талкин қиласиз. Аёллар жинси билан эркаклар жинси ўртасида қандайдир одоб пардаси бўлиши лозим. Қаердаки ўша парда олиб ташландими, ўша ерда одобсизлик, ахлоқсизлик, ҳатто разолат юз беради. Бунга фақат Шарк тарихи эмас, бутун дунё тарихи маданияти гувоҳлик беради. Сиз эса бундай нозик аломатларнинг ҳаммасини хурофот деб талкин қилаверасиз.

Вилоят рахбари мот бўлган шахматчидек ўсал ҳолатда ўтириб қолди. ТТЎЖ раиси эса, уни диққат билан кузатарди. Бир неча дақиқалик жимликни Нейшо-Нали бузди:

— Нахотки истагимнинг рўёбга чиқиши шунчалик кийин бўлса, ҳурматли раис? Иштиёқим жуда баланд эди-да шу ишга... Мана, hozir шу лаҳзаларда ҳам ўн аср аввалги Бухорони кўришга бутун жисми-жоним қанот боғлаб учиб турибди. Ишонинг... Шаштимни қайтарманг, илтимос.

— Ишониб ва сезиб турибман. — Жамият раиси мулоҳаза ва ўйчанлик билан оҳиста сўз бошлади яна. — Ўтмишимизни ҳақоратлаган, лаънатлаган одамлар бўлиб қолмасмикинми?.. Масаланинг шу тарафи ўйлантирапти мени...

Вилоят рахбари хиёл кўзғалиб, хайрат билан ҳамсуҳбатига юзини бурди:

— Ҳақоратлаш деганингиз нимаси, ҳурматли раис? — деди у. — Шунчалик оёқ тираётганингизга тушунолмапман.

— Бизнинг жамиятимиз мозийни ҳеч қанақа «изм-изм» ларсиз ўрганишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган. Тушунаясизми?

— Тушунапман ва мақсадим амалга ошса, шу қоидага амал қиламан.

— Гап бундай, Нейшо-Нали, — деди жамият раиси ҳам ўша оҳангда. — Ўрта асрлардаги Шарк аёллари, яна такрорлашга мажбурман, сиздек... эркак билан юз кўришолмайдилар. Бордию сиз мана шу — XXI асрдаги бирор лўттибозлик йўлини

тутиб, учрашувга йўл топмоқчи бўлсангиз, сиримиз очилади. Сиз-ку нима бўлсангиз бўлаверасиз, ҳатто тошбўронга ҳам учрашингиз мумкин. Аммо, аждодларимизнинг ҳар битта таънаю дашноми шундай бир ҳолис жамиятимизнинг виждоню имонига нуқс бўлиб тушмайди? Фикримни тушунтираолдимми?..

— Ҳа,— дея бош чайқади вилоят раҳбари тушқун кайфият-да.— Демак, ўтмишга саёҳат қилиш мен учун ушалмас орзу бўлиб қолавераркан-да.— Унинг гап оҳангида аччиқ истеҳзо, гинахонлик бор эди.— Иложимиз қанча, одамларингизга айтинг, мени ер юзасига чиқариб қўйишсин...

— Бизнинг жамиятимиз билан алоқани бутунлай узасизми?— деб сўради ер ости мулкининг раиси ва ҳамсўхбатининг жавобини кутмай сўзини давом эттирди.— Дарвоқе, ниятингизни амалга оширишнинг битта йўли — усули бор, аммо сал қалтисроқ. Қаранг, олдинроқ эсга келмабди шу йўл. Бордю сизга маъқул тушса, маслаҳатлашсак бўлади.

Нейшо-Налининг дилида умид учқунлари йилтираб, юзи ёришди.

— Айтаверинг, орзу-ниятим йўлида ҳамма нарсага тайёрман,— деди у.— Ахир Ўрта асрлар Бухоросини кўриш — кўнглимнинг энг олий армони-ку!.. Айтаверинг шартингизни.

— Мен сизга шарт қўяётганим йўқ,— жамият раиси босикхотиржам оҳангда сўзларди.— Маъқул келса бир йўли — усули бор, дедим. Айрим фидойи тарихчиларимиз шу усулдан фойдалансалар бўлаверади. Бора-бора бундай усулдан фойдаланувчилар кўпайиб кетса керак.

— Мени фидойилик қилолмайди, деб ўйлаясизми? Шу иш учун жонимдан кечишга ҳам тайёрман...

— Ниятингиз менга ойнадек равшан, биродари азиз.

— Айтинг ўша иш битадиган йўлими, усулими...

— Шифохонамизнинг жарроҳлик бўлимида бир ҳафта ётасиз. Бор-йўги бир ҳафта. Шифохонадан чиққан кунингиз «Чархитарих»да саёҳатга жўнайсиз. Қийинчиликлар, тўсиқлар бироз камаяди...

ТТЎЖ раиси сўзлайтуриб вилоят раҳбарининг ҳолатини синчковлик билан кузатарди: дастлаб Нейшо-Налининг рангги бўзариб кетди, кўп ўтмай аввалги ҳолатига қайтди, охирида қандайдир мамнунлик билан жилмайиб ҳам қўйди.

Жамият раиси Нейшо-Налининг миясидан кечган гапларни ўқиди: «Бир марта берилган умрда дунёнинг барча лаззатларини кўриб улгурсам ёмонми?»

— Мен розиман... Энди... аниқми шу гап?— деди Нейшо-Нали.

— Аниқ. Хоҳласангиз шу бугуноқ ётишингиз мумкин шифохонада. Агар кейинроқ десангиз, бир неча кун ер юзасига чиқиб, қайтиб келсангиз ҳам бўлаверади.

— Аҳдим катъий дедим-ку, шу бугуноқ ётавераман.— Чамаси, вилоят раҳбари ер юзасига қайтиб чиқса, бундай

накд имкониятнинг насия бўлиб қолишидан чўчирди. — Сизнинг гапингиз охирги гапми? Имоним комил бўлаверсинми?

— Албатта-да. Нима, шубҳаланааяпсизми?

— Шубҳаланмайман, лекин сиздан кейин жамият президенти қабул қиладилар дейишувди, — деди вилоят раҳбари савод ва илтижоли назарда тикилиб.

— Президентимиз ҳозир саёхатдалар: Энасой дарёси бўйларига VII асрдаги аждодларимиз орасида юрибдилар... Хотиржам бўлинг, у киши суҳбатимиздан огоҳ бўлиб турибдилар, нур ишораси билан розилик ҳам бердилар. Гапнинг очиғи, у киши саёхатдан қайтганларидан сўнг «Чархитарих»да сиз жўнайсиз.

— Раҳмат, хурматли раис, миннатдорман.

— Бўлмаса ҳозир шифохонага ўтамиз.

3

Тахминан икки юз чокли қорамолни Сўнгсувлук сари хайдаб кетаётган Метинтош подачи тўдадан чеккага чиқиб бораётган таначага кўз ташлаб:

— Хў-ўш, хай! — деб бақирди. Сағриси ола танача унинг овозига бўйсуниб тўдага қўшилиб олди.

Подачи ғоят иссиқлаб кетганидан яктагини ечиб, кўзача ушлаган чап қўлининг билагига ташлаб олганди. Подани ўз йўриғига солиш учун ҳар куни ўн марталаб бақирди-чақирди билан сермайдиган гаврон-таёк ҳозир ўнг қўлтигида кистириғлик. Метинтош жазирама иссиқ ва чарчоқ зўридан пода кетаётган тарафга — сувлок бўйидаги садаларга ҳорғин тикилади. У, ҳар қанча чанқаган бўлса ҳам, гавронни чап қўлтигига кистирди-да, белбоғи орасидаги қотган нон бурдасини олиб тишлади. Нон қолдиғини яна белбоғи орасига ўраб қўйди. Беихтиёр кўзачани ўнг қўлига олиб тўхтади-да, юкори кўтарди, сўнгги қултумларни ичди...

Метинтош подачи ҳар куни шу маҳал бир хил ўйларни миясидан кечиради: тўрт йил муқаддам ўлган хотинини эслайди, кетма-кет туғилган иккала кизининг онасиз узатилганини ўйлаб, кўзига ёш келади. «Қизларим ажабтовур, борган жойида тош қотиб юрибдур, шунисига ҳам минг қатла шукр... — дейди у ўзига ўзи. — Ешим элликка борибдур, энди бу ёғи не ҳам бўларди... Худо менга ўғилни раво қўрмади. Куним битиб қазоим етса, қуёвларимнинг бирови кўчиб келур-да эвимга... Бугун ҳам кун иссиқ бўлди. Ҳар кунгидек — подани қавш қайтаришга ётқизиб, ўзим ҳам саданинг салқинида мизғиб олсам бўлур».

Сувсиз адир устида юпкагина чанг кўтарилиб борарди. Шунинг учун Сўнгсувлук бўйидаги садалар ҳам, ундан юкорирокдаги киекзор ҳам элас-элас кўзга ташланарди... Лекин, ногаҳон Метинтош подачининг кўзларига узоқда нимадир ча-

лингандек бўлди. Кўриндими, назарига шундай туюлди — подачи билолмай қолди... Қоп-қора, япалокрок сандиксимон алланарса бамисоли пастга қўнаётган куш янглиқ қаёқлар ичига бориб тушди.

— Туф, туф! Астағфурулло!.. Бисмилло... Бисмиллоҳир раҳмонирраҳийм! — деди Метинтош подачи шоша-пиша. — Кўзим алдадиму ёким каллам айнидиму?.. Куш бўлиб куш эрмас, одам бўлиб одам эрмас... Арвоҳлар мени чорлайдурларму, калака қиладурларму. Аларнинг руҳига кўпдин қуръон туширмабдурмен.

Метинтош Сўнгсувлок бўйига боргунча хаёл суриб, ўзига келолмай борди. Кечкурун подадаги молларни эгаларига тарқатиб бўлиб, уйда таҳорат олишни, кеч бўлса ҳам ўтганларнинг руҳониятларига қуръон тушириб юборишни кўнглига тугиб қўйди.

— Насиб этса эртамертан ҳам қуръон туширайин.

Бу атрофда моллардан бошқа жонзот йўқлигига ишонган Метинтош, ҳамишагидек, ўйлаганларини овоз чиқариб айтди ва ногаҳон ўз кўзларига ишонмай бир зум юришдан тўхтади: ўрталикдаги йирик сада остидаги супачада — қачонлардир Метинтош ўзи учун балчикли лойдан ясаган супачада ажиб бир кимса, аникроғи атлас кўйлакли аёл иссиқдан ўзини елпиб ўтирарди.

— Епирим-ай!.. Бу пари-пайқар ким эркан? Қайдин пайдо бўлибдур? — Лаблари пичирларди подачининг. — Бояги сандик мисол важ¹ шул бўлсаму эркан?.. Йўкса хуршўй хотун тахлитдаги ажалму эркан менга? Ўзинг асрағил, э худо!

Метинтош яна оҳиста одимлади. Тўдадаги қорамоллар бир-бирини суриб-шохлашиб Сўнгсувлокнинг кўлмак сувидан ичишарди, олдинроқ келиб сувга қонганлари аллақачон ётиб олиб, кавш қайтаришга тушаётганди. Метинтош молларга кўз-қулок бўлиши, уларни шохлашиб, кўлмакка тушиб кетишдан асраши, ўзи ҳам соялаб дам олиши лозим эди. Шунинг учун молларга хай-хайлаб пўписа қилганича садалар остига ўтаборди. Шу аснода сада остидаги «сирли жонзот»га ҳам хавотирланиб қараб қўярди.

— Ассалому алайкум!

Атлас кўйлакли аёл ўрнидан туриб, подачига нимтабассум билан тикилди. Метинтош унга қараб яна бир лаҳза қотиб қолди, иссиқ ва шамолдан ёрилган лаблари беихтиёр пичирлади:

— Ваалайкум ассалом...

— «Епирим-ай, ўзи хуршўй... кўйлаги бежирим, бошидаги юпка рўмоли бу дунёда йўқ гулдор бу хотун қайдин келубдур-а? — деди бу даражада эркак кишига очик юз билан эмин-эркин қараб турган аёлни биринчи бор кўраётган подачи

¹ Важ — нарса, буюм маъносида (шева).

хаёлян.— Товуши нозук эрмас, лекин кулоққа ором берадур. Юзи оппоқ, қошлари каро, бароқ. Қўйлаги бежиримлигини сийнаси бўртиб турибдур. Парвардигори оламнинг ўзи иноят қилиб, раҳм этиб менга йўллабдурму? Ахир тўрт йилдин бери... Худо деган қулига, элтиб қўяр йўлига, деб айтмишлари чинмикин?..»

— Сиз... Қайдин келибдурсиз?— деб сўради Метинтош офатижон жонондан кўз узолмай.

— Такдирнинг тақозоси, амакижон.— Атлас қўйлакли жувон бошидаги дуррасининг бир учини бармоғи билан ўйнай-ўйнай жавоб берди.— Такдирнинг шамоли шу ёқларга учирди мени.

— Тўғри айтадурсиз, тақдири азалга бир важ деб бўлмай-дур.

«Хотун киши эрса-да сочи кўринмайдурму бунинг?— дея ўйларди Метинтош подачи сўзлаши асносида.— Рўмолининг учидин бўлак соч атовули йўқ. Олис юрт одами эрса, забони ҳам бўлакча бўлур эрди».

— Манови сувдан ичса бўладими, амакижон?— деб сўради аёл қорамоллар ичаётган қўлмакка ишора қилиб.— Бу сув ўзи қаёқдан келади, булоқданми?

— Ўзим кўрган эрмасмен, Зарафшоннинг охири деб айтадурлар. Қадимда Зарафшон Бухоро қасабага оқиб борган эркан. Энди бул ерда тўхтабдур.

— Ичса бўладими ўзи, тоза сувми?

— Тоза бўлмай не ахир, ҳозир келтирурмен.

Метинтош подачи гаврон-таёғи билан яктагини ерга қўйиб, қўлидаги чоғроқ кўзани кўтарганича Сўнгсувлқ қиёқзорининг юкорироғи сари юрди... Кўп ўтмай кўзада сув келтириб меҳмоннинг қўлига тутқазди. Бармоғи жувоннинг оппоқ биланга теккан маҳалда ўзини алланечук сезди, юраги тез-тез тепарди. Жувон кўзани кўтариб мириқиб сув ичар экан, Метинтош подачи дам унинг лиқиллаб турган томоғига, дам силлиқ бўртиб турган қўкракларига ҳайкиб тикиларди.

— Раҳмат, амакижон,— деди жувон яримлай деб қолган кўзани подачига қайта узататуриб,— барака топинг... Мен, амакижон, қаерга келиб қолдим ўзи? Бу атрофда қанака кишлоқлар, шаҳарлар бор?— Жувон оёқларини ерга осилтириб супанинг чеккасига ўтирди.

— Мен бир подачи кимсамен, хоҳар¹, олис юртларга қадимим етмабдур.— Метинтош ҳам хиёл нарироқда ўша тахлит ўтирди.

— Яқин атрофда қандай кишлоқлар бор ўзи?

— Бизнинг деҳни Янгибозор дейдурлар,— деди подачи.— Андин нарида Афшона, Оромитан... Аларни-да кўрибдурмен. Бухоро қасабани ҳам ёвуқ дерлар, лек ани кўриш менга насиб этмабдур.

¹ Хоҳар — опа, сингил, ҳамшира маъносига

— Жудаям содда одамга йўликкан эканман-да, амакижон,— дея жилмайди кўхлик жувон. Унинг жилмайишида подачининг ахволидан ачиниш зухур топиб турардй.— Хотинингиз, болаларингиз борми?

— Икки ожиза фарзандим, шукур, уйли-жойли. Лек ўзим мужаррадмен...

— У нима деганингиз?

— Жуфти ҳалолим қайтиш қилғон, ёлғиз қолғонмен.

— Беваман денг?— оппоқ тишларини кўрсатиб кулди жувон.

Подачи уялибми, ўкинибми ерга тикилди:

— Парвардигорнинг иродаси эркан, хоҳар...

— Хотинингиз ўлганига қанча бўлди?

— Пурро тўрт йил бўлибдур.

— Кўп қийналибсиз-да, амакижон... Мени никоҳингизга олмайсизми?

Бу жувон мени калака қилаяпти, деган андишада Метинтош подачининг боши яна ҳам қуйи эгилди.

— Кўйсангиз-чи, хоҳар, сиз насли-насаби балаңд зотға ўхшайдурсиз. Мен бир оёқости одам эрсам. Сиздек юқори зотларға ёнашиш бизларға мушкул эрур.

— Мен ўзим хоҳиш билдирганимдан кейин сизга барибир эмасми?

Подачи индамади. Атлас кўйлакли жувон эса, унга ёндошиб келиб, Метинтошнинг елкаларини силади, шу баробар жажжи кўкракларини подачининг соқолли иягига нари-бери ишқалади.

— Кўйинг, хоҳар,— деди подачи ўзини ноқулай сезиб,— тикилиб турган ушбул йнак-бузоклардин одам уяладур.

Меҳмон жувон шарақлаб кулиб юборди.

— Сиз канака эркаксиз ўзи, моллардан ҳам одам уяладими? Келинг, чиқинг супага.

Аёл Метинтошнинг қўлтиғидан ушлади. Метинтошга шайтон ёрдамга келиб аъзойи-баданини титратди. Подачининг қўл-оёқлари қизиб борарди.

— Амакижон, амакижон деб хуш сўзлайдурсизу, бир бандай мўъминни йўлдин оздириб, мундоқ ножоиз ишларга бошлайдурсиз?

— Ножоииз эмас, амакижон, бу дунёнинг лаззати шу ишларда-да...

4

ТТУЖ президенти ўз хонасида «Чархитарих» узатаётган тасвирларни экран орқали кузатиб ўтирарди. Хона эшиги овозсиз очилиб, жамият раиси кириб келди-да, президент билан оҳиста қўл олиб, шивирлаб сўрашди. Сўнгра экрандан кўзини узмаган ҳолда президентнинг ёнидаги курсига чўкди. Экранда

Сўнгсувлок бўйидаги садалар ости, кавш қайтариб ётган корамоллар, Метинтош подачининг шарм-хаё билан ерга қараб туриши, XXI асрдан борган меҳмон Акифар хонимнинг подачини ҳаёсизларча йўлдан ураётгани тасвирлари бирма-бир намоён бўларди. Қорамоллардан бирининг уларга ҳайрат билан тикилиб тургани ҳам «лип-лип» этиб ўтди...

— Шармандалик!— деди президент жаҳл билан кўзини экрандан узиб.— Қандай бемаъни одамларга кунимиз қолди-я!

Жамият раиси ўзини айбдордек сезиб индамай ўтирарди.

— Менга қаранг, шу субутсиз одам ҳақида нега шундай қарорга келдингиз?— деди президент жамият раисига ўгирилиб.— Эркакни аёлга айлантириш, яна бунинг устига йигирма йилга ёшартириш каллангизга қаёқдан келиб қолди ўзи?! Илм-фаннинг мўътабар нарса эканлигини, имонсиз одамларни жамиятимизга йўлатмаслик лозимлигини қайта-қайта уқтирдик-ку!.. Нега индамайсиз?

— Хамма гапингиз тўғри, жаноб президент,— деди жамият раиси узр сўраган кўйи.— Лекин, сиздан яширмайман, бу ишни мен атайин қилдим. Чунки бу одамнинг нияти холис эмас. Ёвуз ниятли одам десак ҳам бўлаверади ҳатто. Шунинг учун...

— Яъни?— савол назари билан раисга тикилди президент.— Очикроқ сўзланг. Ноҳолислиги, ёвузлиги нимадан иборат?

— Очикроқ сўзласам, устоз, шу... Нейшо-Нали деган зотнинг XI асрга боришдан мақсади ноҳолис эди. У билан учрашувимиздан бир кун аввал билгир-экстрасенслар шўъбаси менга маълумот беришди: Нейшо-Налининг миясида иккита дўст халқни гиж-гижлаб уруштириб қўйиш режаси бор экан... Шу билан у ярамас Диана маъбадини ёқиб юборган Херострат янглиғ ўз номини тарихда қолдирмокчи экан. Номардликни қаранг, иккита халқ қирпичок бўлиб уришаверсину, у киши шу билан тарихга кириб қолсинлар!..

Президент шогирдининг сўзларини эшитиб, ўйланиб қолди, кўзидан кўзойнагини олиб, стол устига қўйди. Чамаси, жаҳлидан бироз тушган эди.

— Хўш, нияти ёвузлигини билган экансиз, уни ўтмишга юборишнинг нима кераги бор эди? Уни умуман бу мўътабар жамиятимиз эшигидан киритмаслик мумкин эди-ку.

— Жинсини ўзгартирдик-ку, устоз, шарманда бўлгани шу-да.

— Янглишасиз, бунақаларнинг иштонини бошига илиб қўйсангиз ҳам, мен ҳақман, мен покман, деб шаллақиллик қилаверади. Ҳаммомга кириб ювиниб чиқишни чинакам поклик деб билади улар! Эътиқодий покликни тан олишмайди бунақалар... Яхшиси, ўтмишга юбормай қўяқолиш керак эди. Бу тоифадаги кимсалар тарихни булғашдан бошқа нарсага ярамайдилар. Бу қилмишингиз учун йиллик ҳисоботда жавоб беришингиз, жазоланишингиз мумкин! Қаранг энди,— президент жаҳл билан экранни бош бармоғи билан кўрсатди,—

ўн биринчи асрни ҳам наҳс бостириб юборди бу Нейшо-Нали деганингиз!..

— Устоз, жаноби президент, сиздан яна бир карра кечирим сўрайман, — деди жамият раиси чараклаган кўзларини пастга тикиб. — Бу кимсани ўтмишга юбормоқчи эмасдим, тарих фани учун фойда эмас, зиён келтиришини ҳам, ҳозир айтганимдек, билардим... Шу иш баҳонасида унинг жинсини ўзгартиришни кизик туюлди менга. Шундай бўлиши зарур деб ўйладим.

— «Кизик туюлди» дейсизми? Нуфузли бир жамиятнинг иши қачондан бери сизга кўғирчок театри бўлиб қолди?!

— Фикримни тўғри ифода этолмадим шекилли, устоз. Очиғини айтсам, унда озгина шахсий хусуматим бор эди...

— Шахсий хусумат? — ТТЎЖ президенти хушёр тортгандек кўзойнагини стол устидан олиб, бурни устига қўндирди. — Ҳали сиз илм-фанни... шахсий хусуматингиз йўлига ҳам... ишлатаёпсизми?

— Сўзимни охиригача тиңглашингизни илтимос қиламан, жаноби президент, кейин нима десангиз ихтиёр сизда. Жазо-ласангиз ҳам майли?

— Бўпти, гапиринг.

— Нейшо-Нали ўша — қабулимга кирган куни мен уни танимасликка олдим. Аслида уни кўпдан бери танийман, аблаҳ одамлигини ҳам биламан... Бундан ўн беш-йигирма йиллар аввал у катта бир бошқарманинг бошлиғи эди: Ўшанда Анор исмли гўзал бир жувонни ўзига биринчи муовин қилиб олди. Жуда ҳам гўзал эмасдиру, ўйноқирок эди-да ўша Анор дегани. Бўлади-ку ўзи ўшанакалар. Халқ ибораси билан айтганда, «кўзида ажинаси бор» аёл эди-да... Хуллас, бир идорада ишлаган Нейшо-Нали билан Анор тил топишиб қолишади. Шу қадар қалин бўлиб кетишадики, атрофда гап-сўз кўпайиб қолади. Нейшо-Налининг хотини ҳам эшитади бу гапни. Бечора рашк ўтида куйиб-ёниб касалликка чалинади-да, бирор йилга етар-етмай вафот этади. Нариги тарафда Анорнинг эри — Раҳматулланинг ҳам қулоғига этади бу гап. Институтда доцент эди Раҳматулла. Хотинининг совуқ муомаласини кўпдан сезиб юрган Раҳматулла Анорга бироз дўк-пўписа қилиб, бу ҳақда гап очади. Анор эса: «Сен билан бахтли бўлолмайман, ўша билан бахтлиман», дейди тап тортмай... Қисқаси, Раҳматулла бечора ҳам нима қиларини билмай ичкиликка берилиб, ёруғ оламни тарк этади... Ахир, ўзингиз айтинг, бундан ортиқ аблаҳлик, ваҳшийлик бўладими?

— Хўш, шунақа ишлар бўлиб ўтган экан, бунинг сизга нима алоқаси бор? Бу дунёдаги инсон деб аталмиш ваҳшийлар орасида нима воқеалар бўлмайди! Ҳаммасини юрагимизга яқин олиб, хусумат деб юраверсак?..

— Ахир ўша Раҳматулла деган бояқиш доцент менга амманинг ўғли бўларди-да. Ҳазиллашиб, эркаланиб: «Амманнинг бузоғи» деб айтардим. Мендан ўн ёшлар катта эди,

гапимга хафа бўлмасди... Унинг қандай азобланиб, ўзига ўзи гапириб ўлгани кўз олдимда турибди-да, устоз. Шунини шахсий хусумат десам бўладими? Шахсий деб атаяпман-у аслида бутун эл-юртимизга тааллуқли гап бу! Нейшо-Налини саёҳати олдида жинсини ўзгартирганимнинг асосий сабаби шу. Қани аёл сифатида ўзини қандай тутаркин, дедим-да.

Жамият президенти ўйланиб ўтириб қолди. Унинг экранга қарашга ҳам рағбати йўқ эди чамаси, нигоҳи бошқа тарафда эди. Аммо, шуниси аниқ эдики, президент жахлдан тушиб, анча юмшаб қолганди.

— Ҳар ҳолда, бу ишингиздан фан ҳеч қанақа наф кўрмайди,— деди у ниҳоят.

— Наф кўрмаслиги тўғрию, лекин, зарар ҳам кўрмайди,— деди шогирд тарихчи.

— Ҳалиги сиз айтган ёвуз нияти бўйича айрим маълумотларни тўплаб қайтса-чи?— сўради президент.

— Аввало маълумот тўплаб келолмайди. Маълумот келтирганда ҳам, мени айтди дерсиз, мақсадга эришолмайди. Чунки, қайтиб келганидан кейин эл олдида субути ҳам қолмайди.

— Кўрамиз-да.

5

Дарвозанинг устма-уст тақиллашидан, кимларнингдир овоз беришидан чўчиб уйғонган Метинтош подачи ўрнидан турасолиб ўзи ёпиниб ётган кўрпа остини пайпаслайбошлади. Кўрпа остида, сўнгра умуман супа устида ҳеч ким йўқлигини сезиб, бутун ҳовлига аланг-жалаң кўз югуртири у. Кичиккина, пастқам дарвоза ичкарасида кишлокдошлардан икки киши унга ҳайронлик билан қараб туришарди.

— Нени қидирадурсиз, Тош ака, гавронингизниму?— деди кишлокдошларнинг ёши кичикроғи қулимсираб. Подачи эса, ҳайратга тушган ҳолатда шоша-пиша улардан сўради:

— Қани у? Пари-пайкар не ерда? Кўрмадиларингизму?

Ҳовлига кирганлардан ёши каттароғи шеригининг қулоғига энгашиб пичирлади:

— Инсу жинсларму, париларму чалибдур муни.— Сўнгра Метинтошнинг ўзига юзланиб баралла овозда деди:— Бул тарика ғафлатангиз уйқуда ётиш одатингиз йўқ эрди-ку, оғо? Тошқорида пода тўпланиб бўлибдур, жамоа сизни кутадур. Сиз эрсангиз... бир нимарсаларни деюб вайсаюрсиз...

Метинтош подачи шунда ҳам, келганлар кутганидек, шартта ўрнидан турақолмади, шоша-пиша ҳовлидан чиқиб, кўпчиликдан кеңирим сўраш ўрнига ўтирган ўрнида осмонга қараб нидо қилди:

— Эй, поко парвардигор, сенга не гуноҳ айлаб эрдимки, мени бунчалик мазах этурсен!..

Дарвоза олдида турган иккала қишлоқдош келиб подачини қўлтиғидан ушлаб турғазишди, гаврон билан кўзани ҳам топиб беришди. Метинтош кўпчиликнинг таънаю далдаси билан гузардан йигилган подани истар-истамас яйлов сари ҳайдаб кетди. У йўл-йўлакай гарангсиб, хаёл суриб борарди.

... Атлас кўйлакли моҳилиқо кеча кечгача Метинтошнинг ёнида бўлди. Исми ҳам ўзига ярашган, янгичарок — Акифар экан. Акифар кўп марта подачининг елкаларига осилди, холи-жонига қўймай ўпиб-кучаверди, шу ишлар баробарида Метинтошдан кўп нарсаларни сўраб олди... Охири улар бир қарорга келдилар: эртами-индин масжид мутаваллисига никоҳ ўқитириб, эр-хотинликларини элга жория этмоқчи бўлдилар. Метинтош кечкурун подани эгалариникига тарқатиб бўлди-да, Акифарни қишлоқ чеккасидаги буталар орасидан етаклаб чиқиб, ҳовлисига олиб кирди. Супа устидаги жойда туни билан яна апок-чапок бўлиб ётдилар. Соддадил подачининг мужаррадлик билан ўтган тўрт йиллик укубатларига энди чек қўйилгандек эди. Шунинг учунми, каттик чарчаб ухлабди бояқиш Метинтош. Эрталаб туриб қарасаки, бўлажак жуфти ҳалолидан ном-нишон ҳам йўк...

— Ўзи одам эрдиму ё бўлмаса осмондин тушғон фаришта эрдиму? Фаришталар ўтириқчи¹ бўладиларму?.. Ё ажаб, тунда бўлак кимсалар ўғирлаб кетдиларму эркан? Энди оғзим ошга етди, деб эрдим-а! Аттанг худо кўп кўрди ани менга...

Бу пайтда Акифар исмли, атлас кўйлакли, бошига дурра боғлаган жувон Афшоҳа қишлоғидаги кўркам, мухташам ҳовлини топиб борган эди, уй бекаси Ситора бону билан аллақачон суҳбатлашиб ўтирарди. Меҳмон ўзини, Самарқанд шаҳриданман, деб таништирди. Ситора бонуни чинакамига ишонтириш мақсадида, онам ғайридинлардан, отам мусулмон фарзанди, деди. Ситора бону ҳовли ўртасидаги жажжигина шийпончага хонтахта тузаттирди. Оксоч кизлар навбат билан нон, pista-бодом, хурмо, олма-ўрик келтирдилар. Иккита косада олиб келинган чойга ўхшаш ичимлик меҳмонни ажаблантирди: рангги кизғишрок, қайноқлиги учунми, устидан буғи чиқиб турибди. Акифар ўзича: «XI асрда ҳам чой ичиш расм бўлган экан-да», деб ўйлади-да, уй бекасидан сўради:

— Бу нима ўзи, Ситора бону, чойми ё компотми?

— Сиз айтқон нимарсалар бизда бўлмайду. Буни гиёҳшарбат дейдурмиз. Самарқандда бўлмайдурму?.. Мурутнинг яфроғи, занжабин, олма қоқининг қолундиси... Нафъа бисёр. Улим Ҳусайн ҳам хуш кўрадур...

Меҳмон жувон бир уй эгасига, бир мухташам ҳовлини ўраган гўзал, нақшинкор иморатларга қараб ўтирарди. «Синонинг бундай бой-бадавлат хонадондан етишиб чиққани етти ухлаб тушимга ҳам кирмаган эди,— деб хаёл сурарди ўзича.—

¹ *Ўтириқчи* — алдамчи, ёлгон сўзловчи (шева).

Шунака шароитда яшасам, мен ҳам Сино бўлиб кетарканман-да... Қайдам, бадавлат хонадонларда ўсаётганлар озми? Кўпчилиги безори бўлиб етишаяпти... Бутун бошли Ички ишлар вазирлиги безориларга қарши курашни эплаёлмасдан ҳарбийларни ҳам ёрдамга чақириб турибди...»

Ибн Сино ўсган оилавий шароитдан ташқари Ситора бону ҳам XXI асрдан келган меҳмоннинг тасаввуридагидан бошқачароқ бўлиб чиқди. «Юзлари оппоқ, бурни европаликларга хос қиррабурун, бўйчан аёл бўлса керак,— деб ўйларди Акифар Ситора бону ҳақида.— Турмуш қийинчиликларидан, хурофот исканжасидан эзилиб, ориқлаб кетган, афтодаҳол бўлиб қолган ўрта аср ожизаси...» Уй бекаси эса, унинг хозиргача ўйлаганларига тесқари ўлароқ, нақш олмадек қип-қизил, кулча юзли, шу билан бирга бўйчангина, қадди-қомати тўладан келган аёл экан. Қийинишида, юриш-туришида, қарашларида бироз киборми, ғурурми, ҳар қалай, масрурлик ҳам сезиларди. Шунинг учунми, Акифарга ҳам бироз юқорирокдан муомала қилаётгани билиниб турарди. Аслида-ку ўз кадр-қиммати билган, номусли-хаёли уй бекалари ҳамма даврларда ҳам шундай бўлиб келган ва шундай бўлиши керак!— буни Акифар сингариларнинг чекланган мулоҳазаси ўзига сиғдиролмайдига. Шунинг учун оғзини хиёл очганича ҳайратда ўтирарди.

— Олинг, енг, ичинг, олис манзилдин келибдурсиз,— деди Ситора бону меҳмонга.— Желлагингиз йўқмидур, юзингизни очиб юрибдурсиз?

— Желак деганингиз нимаси?— ҳайрон бўлди Акифар.

— Желакни билмайдурмусиз? Муслима ожизалар юзларини номаҳрамлардин ёшириб юрадурлар эрмасму? Билмайдурмусиз?

— Ҳа, ёпинчикни айтаяпсиз,— кулимсиради Акифар.

— Ҳай, ана ёпинчук бўлсун... Билингки, ушмундоқ рўйимоҳга назари тушғон ҳар нечук мард шайтон отиға минадур. Мен сизга желак топиб берурмен.

— Майли, ўргулай Ситора бону, нима десангиз хўп дейман...— Акифар нон тишлаб, гиёҳ шарбатидан хўплади.— Сиздан бир нарса сўрамоқчи эдим.

— Сўранг.

— Сизларнинг миллатингиз нима ўзи, айланай Ситора бону?

— Миннат? Биз ҳеч нимарсани миннат қилмайдурмиз, хонамиз тўри, дастурхонимиз гули меҳмонга садака... Миннат қилгич каслардин эрмасмиз. Ҳеч нимарсани хаёлга келтурмангиз.

— Мен миннат демадим, миллатингизни сўрадим.— деди Акифар хижолат тортгандек.— Ибн Сиони... то есть ўғлингизни баъзилар ўзбек дейди, баъзилар тожик дейди. Шунини билмоқчи эдим...

— Бул сўзларингизни онгламайдурмен... Самарқандда биров-бировни тушунмас қавмлар кўпмидур?... Забонингизни дурст онгламай турурмен...

— Ха, ха, Ситора бону, забонингизни сўрамоқчи эдим, — меҳмон бироз жонланиб, шодланиб сўзлади. — Қайси забонда гапирасиз?

— Бизлар забонни фарк-этмайдуرمىз. Мен ушбул Афшона одамидурмен. Хусайннинг отаси Балхдин бўладур. Такдиримиз бир эркан, яратгоннинг ўзи бизга ҳам фарзандлар берибдур...

— Эрингиз билан сиз икки хил забонда сўзлашасизларми? — дея синчковлик билан уй бекасига тикилди Акифар. — Ахир, сиз Бухоро... ул киши Балхдан бўлсалар...

— Ул киши менинг забонимда сўзлайолур, мен эрсам ул кишининг забонида. Биридин топмогон нимарсани унисидин топадуرمىз.

— Демак, сиз ўзбексиз, ул киши тожик, шундайми?

— Ундок нимарсаларни тушунмайдуرمىн. — дея жавоб берди уй бекаси меҳмонни менсимагандек. — Дастурхондин бахраманд бўлинг. Бисёр нимарсалар сўрайдурсиз. Рўзгор юмушларидин, тикиш-бичиш захматидин сўзламайсизму? Самарканд кизиқ жоймидур ўзи?

— Самарканд жуда яхши шаҳар. Бормаганмисиз?

Ситора бону кулди.

— Билган-кўрганим Бухорою Афшона... Гамнок эрмасмен, олам кезмок ожизаларга эрмас, мардларга ярашур.

Уй бекаси меҳмоннинг саволларига жавобан мусулмончиликнинг эзгу фазилатларидан, аёл кишининг ҳаё-иффатидан сўзлади. Гап орасида ўзининг, эрининг насл-насабини ҳам баён этди. Ситора бону асли ашина¹ деган туркий қавм-уруғдан экан. Уларнинг бобокалонлари қадимда Чинмочин томондан кўчиб келган эканлар. Уй бекасининг отаси Искандар оталик Афшона билан Оромитан атрофларининг беги бўлган экан. Балх шаҳридан Бухорога келиб, хазинабон бўлиб юрган Абдуллох йигирма тўққиз ёшида Ситорага уйланибди. Эгизар фарзандларнинг каттаси Фотима кўп яшамабди, кичиги Хусайн хозир йигирма бир ёшда эмиш...

Кейинги улим Исмоил Хусайндан беш яшар кичик дур. — деди Ситора бону. — Атоси Исмоил отини хўб кўра дур...

— Ўғилларингиз билан эрингиз қаердалар хозир?

— Аларни нечук сўрайдурсиз?.. Хусайн ила Исмоил ҳам атоси ҳам Бухородадурлар. Мен ҳам кўпдин ўшал касабада эрдим...

— Бухорода ҳам ҳовли, уй-жойларингиз борми?

Ситора бону яна киборона жилмайди.

— Уй-жой, мулку амлок йўқ эрса, не ерда турур киши...

¹ Тарихчилар «Афшона» сўзининг келиб чиқишини ҳам шу уруғ номига нисбат берадилар.

Бухоро хозир кўп нотинч жой бўлибдур. Амир-сомонлар¹ битибдур икки йил бурун. Бухоро тахтига Насир дейилмиш одам чиқибдур. Қорахоний дермушлар.

— Ўғилларингиз билан, уларнинг оталари билан сўзлашмоқчи эдим, Ситора бону, улар Афшонага келиб турадиларми?

— Алар билан сўйлашиш не ҳожат сизга? Шариятни билмайдурмусиз? Мардлар ожизаларга номаҳрам саналурлар. Алардин неларни сўрайдурсиз?

— Ҳалигидай, ўзлари билан гаплашиб, забонларини эшитмоқчи эдим.

— Мен онглатдим-ку, инонмайдурмусиз?.. Мен ушмундок забонда туркийда сўйлайдурмен, шахварим² туркий эрса-да, арабийда ҳам, форсийда ҳам сўйлайдур.

— Ўғлингиз-чи? Хусайн... Ибн Сино...

— Хусайннинг билмаган забони йўқдур, оллога шукр. Куръони каримни олти ёшарида ёд олиб эрди...

— Ҳар холда, бир кўриб гаплашсам яхши эди-да, Ситора бону.

— Кимни айтадурсиз?

— Ўғилларингиз билан, эрингиз билан гаплашсам девдим.

— Бемор-бедармон эрсангиз, Хусайн рўйи-аҳволингизга қараб, дори-дармон айтадур. Падари билан сўйлашишга изн йўқдур. Хазинабонга йўлиқишга сарой кишилари изн бермайдурлар. Алар изн берсалар, мен изн бермайдурмен! Меҳмонни иззат қиладурмен, таом берадурмен, лек шахваримни гайридин, тарсо ожизаларга кўрсатмайдурмен!

Ситора бону киборий хонадоннинг бекаси эканлигини яна бир қарра намоиш этмоқчи бўлди шекилли, кўлларини юқори кўтариб чапак чалди. Дарҳол иккала оксоч қиз кўриниш беришди:

— Лаббай, опа?

— Косаларни олиб кетингизлар, гиёҳшарбатнинг қайноғиндин берингизлар.

6

Метинтош подачи бир ҳафтадан бери ўй-хаёлнинг зўридан гарангсиб юрибди. У ҳамишагидек эрталаб гузардан йиғилган подани ҳайдаб яйловга йўл олар, кун қизиғида молларни Сўнгсувлукда сувлатиб, ўзи ҳам садалар соясида хордиқ чиқарар, кечга яқин қош-киприкларига чанг иниб қишлоққа қайтар эди. Аммо атлас кўйлакли серишва жувон ҳақидаги гина-армон бечора подачининг миясини ҳеч ҳам тарк этмасди.

¹ Сомонийлар династияси тугаганига ишора.

² Шаҳварим — эрим, турмуш йўлдошим.

— Не эди ул ўзи?— дея баралла сўзларди йўл-йўлакай Метинтош.— Бор нимарсамиду, йўкса хаёлимда кўриндиму? Тушимда кўрдимму, ҳушимда?.. Ахир мен ани ўптум, қучтум... Аввали оқшом уйимга ияртиб бордум. Тунда тағин эр-хотун киби бир тўшакда хобга бордук... Туш ҳам шунчалик дангал бўладурму?.. Эвоҳ!»

Ваъдасига вафо килмаган, ойдек чиқиб кундек ботган Акифар зим-ғойиб бўлган куннинг еттинчи куни Метинтошнинг миясига бир фикр ялт этиб урилди.

— Ўшал куни киёк ичкарисига сандик киби бир нимарса кўниб эрдиму?— дея ўзига ўзи савол берди у.— Йўкса ул ҳам хаёл эрдиму? Излаб кўрсам бўлмасму?

Метинтош кавш қайтариб ётган молларни бир карра кўздан кечирди-да, ўрнидан туриб, гаврон-тағини кўлида тутганича Сўнгсувлоннинг юкори тарафига йўл олди. Қирғоқдаги ҳўлу курук гиёхларни босиб борар экан, ён тарафига — киёкзор-кўғазорга диққат билан тикиларди. Таҳминан тўрт-беш дақиқа ўтиб унинг қулоғига аллақандай товуш эшитилгандек бўлди. Сувнинг шалоплашига ёки шилдираб тушишига ўхшамасди бу товуш: бамисоли иккита чакмоқтош бир-бирига урилгандек чиқилларди.

Подачи бироз тўхтаб кулок солди: чиқиллаш бир маромда, мутгасил давом этарди. Метинтошнинг юраги тез-тез урабошлади. Хайкиб орқага қайтмоқчи ҳам бўлдию куппа-кундузи кўркаётгани учун ўзидан уялди. Тортинibroқ бўлса-да, яна олдинга — овоз келаётган томонга юрди. Кўп ўтмай чиқиллаётган товуш ён тарафидан — киёклар орасидан эшитилаётганини сезди. Ўша ёкқа — Сўнгсувлок ўзанининг киёкзор ёнбағрига ўгирилди. Унинг рўпарасида — киёкзор-кўғазорнинг таҳминан беш-олти қадам ичкарисида қорақўнғир бир нарса элас-элас кўзга чалинди. Аниқроқ кўришга киёклар халакит берарди. Ўша сандиксимон нарсанинг ўртасидан салкам одам бўйи баробар гавронсифат, учи тўмтоқ бир нима чиқиб турарди.

Метинтош товуш келаётган томонга яқин боришини ҳам, ортига қайтишини ҳам билмай бир-икки лаҳза котиб қолди. Чиқиллаш овози ҳали ҳам эшитиларди. Ниҳоят, қизиқиш голиб келиб, Метинтош ўша ғалати нарсани аниқ-тиник кўришга ошиқди. Бирок, бир қадам босиши билан нимадир кўкрагидан итаргандек бўлиб такқа тўхтади. Кўкрагидан пастроққа, икки ёнига аланг-жаланг қаради: кўзга ҳеч нима кўринмасди. Яна юрмоқчи бўлди, аммо бутун гавдаси деворсимон бир нимага тиралди. Ўзига тўсик бўлаётган деворнинг кўзга кўринмаслиги подачини ҳайратга солди. Антимагнит майдонининг шунақа кучга эга бўлишини XI асрдаги подачи бечора қаёқдан билсин?!

Метинтош подачи ўзича сирли тўсиқнинг нималигини билмоқчи бўлди шекилли, ортига хиёл тисарилиб, гавронини кўтариб ҳаволатганича олдинга сермади: гаврон кўринмас тўсиқ-

ка шарақлаб урилиб, икки бўлинди: узун қисми эгасининг қўлида қолди, калта қисми Метинтошнинг орқа томонига тушди. Қаттиқ зарбдан қўли зиркираган, шу аснода қўрқувдан хайратга тушган подачи турган жойида беҳуш бўлиб йиқилди.

... Қанча ётганини билмайди бечора. Бир маҳал кимдир юзига озгина сув сепгандек бўлди. Метинтош сал ўзига келиб, кўзини очди. Тепасида худди ўша — атлас кўйлакли парипайкар — Акифарнинг хиёл эгилиб, жилмайиб турганини кўрган подачи ажабланди. «Еппирим-ай, қайдин келиб қолди бул? Холимдин хабар олғоли, ўлимдин кутқарғоли келдиму?»

— Мени Ўрта асрларга ташлаб, ўзингиз ХХІ асрга кетмоқчи бўлдингизми, эргинам? — киноя билан тиржайди Акифар. — Йўқ, ХХІ асрга бориб яшашнинг ўзи бўлмайди. Кўлингиздан келмайди!

Содда Метинтош унинг даврлар ҳақидаги гапини тушунмади, пари-пайкарнинг киноясини ҳам сезмади. Энди кайтадан менинг ихтиёримга келди, деган ўйда самимий меҳрини изҳор қилди:

— Келурингизни юрагим сезиб эрди. Лафзингиз чинлигига инониб эрдим. Мени чорасиз қолдурмай келибдурсиз, бошим осмонга етди. Умр бўйи...

Атлас кўйлакли меҳмон содда бир одамнинг кўнглини хушнуд этмоқчи бўлдимиз ёки мазах қилибми, хуш гаплар айтди:

— Уйингиздан кетиб қолганимга кўп пушаймонлар едим, ҳурматли эргинам, кўп қийинчиликларга дуч келдим. Афшонаю Бухороларда юрганимда сизни соғиниб зор-зор йиғладим.

Метинтош бечора бир нарсага хайрон эди: Акифарнинг юз-кўзлари яшнаб турарди, лаблари табассумли эди. Сийнаси эса, подачининг назарида, атлас кўйлак остида аввалгидан ҳам бўртиб тургандек кўринди. Қийинчиликка учраган, зор-зор йиғлаган одам шунчалик хушҳол, дуркун бўлармикин?.. Метинтош барибир хурсанд эди, севинчини яширолмади:

— Қайтиб келибдурсиз, ўшулға шодмен, вафодорум!.. Бир умрга... деб ваъда бериб эрдингиз...

«Вафодорим» сўзини эшитган заҳоти Акифар беихтиёр бир қулиб қўйди. Эҳ-хе, бир ҳафта давомида озмунча саргузаштларни бошидан кечирдимиз бу ХХІ аср вакиласи. Энг аввал — Афшонадан чиқиб, Бухорога етиб борган қуни, бироз қийинчилик билан бўлса-да, хазиначон Абдуллоҳнинг ҳовлисини топди. Ўзини бемор қўйига солиб, Ибн Синога кўринди. Табиб савол-жавобдан, қўл-оёғини ушлаб кўришдан билдикки, Акифар соппа-соғ эди. Табиб унга саломатлиги жойида эканини баён қилди. Ана шу лаҳзаларда Акифар бошқача йўл тутди: бир вақтлар ўзининг Анор билан «тил топишган» пайтларини эсла-

ди-да, уйнашининг ўша онлардаги жилвасига, эркак кишини ўзига жалб этиш, унга ёндашиб бориш услубига таклид қилди. Йигирма бир ёшли навқирон табиб, ҳар қалай, рост-мана эркаклик иктидорига эга эмасми, Акифарни ўзининг тўрдаги хос хонасига олиб кириб қўйди... Меҳмон ўша куни машҳур табибнинг «ҳар тарафлама мукамал инсон эканлигини» билиб олди. Акифарнинг ўзи айтганидек, минг марта эшитгандан бир марта кўрган яхши-да! Акифар ғоятда хурсанд эди, ахир бу гапларнинг ҳаммаси тарих учун керак-да!

«Тарих фанининг фидокори» шу тарика буюк сиймо билан учрашди, сўзлашди, ҳатто ишқий муносабатда ҳам бўлди... Бирок унинг кейинги кунлари ўзи кутганидек кечмади. Ибн Синонинг отаси билан учрашиш борасидаги интилиши беҳуда кетди. Навкарлар ҳазина кўрғонига киришга рухсат бермадилар. «Қалонтардан сўраб кўрурмиз», дедилар. Ярим соатлар ўтиб ичкаридан бошқа бир навкар чиқди-да: «Соҳиб зиёфатдалар, хўп деюр эрсангиз ўшал манзилга ияртиб борурмиз», деди. Акифар уни қалонтар деб ўйлади, розилик берди. Унга ҳам эгарланган от келтирдилар. Меҳмон икки нафар навкар ҳамроҳлигида йўлга тушди. Улар фиштин иморатли ховлига тушдилар. Маълум бўлишича, бу ховли навкарлар турадиган манзил экан... Акифар боякиш бир неча кунгача навкарлар ўртасида қўлма-қўл бўлди... Барибир у хафа эмасди: Ўрта аср одамларининг ахлоқ-одобини билиш ҳам тарих учун керак-ку!.. Лекин солдаи сабил мана бу подачи бунақа гапларни хаёлининг эҳтимолига ҳам келтирмайди. Бўлмаса оғиз тўлдириб «вафодорим» деярмиди? Қанчалар солда, қанчалар лакма-я бу одам! На илож, Акифар яна алдаб, лақиллатиб кетаверади-да.

«Вафодор» Акифар Метинтошни қўлтиғидан кўтариб турғизди, атайин елкасини силади, ўзича жирканиброк бўлса-да, юзидан ўпди ва шу аснода:

— Бутунлай келдим, эргинам, энди умр бўйи сизникиман, — деди. У ўзича Ўрта аср одамларини калака қилиб қўшиб қўйди. — Умр бўйи ўзунгизга хизмат қилғумдир.

Унинг ваъдали сўзларидан асаблари мойдек мулойимлашган Метинтош севиниб деди:

— Кошки эрди, малагим, сиз эрмас, мен хизмат этсам арзир...

У ўзида журъат пайдо қилиб Акифарнинг белидан қучди. Атлас қўйлакли жонон эса, подачидан келаётган тер ҳидидан бироз жирканди, аммо Метинтошга билдирмасликка уринди.

— Сиз ҳозир сада остига — соя-салкинга бораверинг, — деди у подачининг кучоғидан охиста сирғалиб чиқар экан. — Мен ҳозир ортингиздан етиб борурман. Мана бу ерда, — Акифар киеқзор ичкарасидаги сандиксимон нарсага ишора қилди, — кийим-кечакларим бор. Мен кириб, бошқа кийимларимни кийиб, сада остига етиб бораман. Энди кўнглингиз

тўқ бўлсин, бутунлай тўқ бўлсин. Хўпми, жонгинам?

— Хўп,— деди Метинтош хурсандлик билан ва калтариб қолган гаврон-таёғини олиб йўлга тушди. Ҳар замонда ортига қараб-қараб борар экан, паст овозда пичирлади.— Ўзидан ҳам сўзи ширин-а анинг... Ўзунга минг қатла шуқр, поко парвардигор!

Подачи сада остидаги супага етиб, оёғини осилтириб ўтирдию соғинчу бетоқатлик билан «вафодори»ни кутабошлади. Икки кўзи хозиргина жонон билан учрашган нуктада эди. Аммо бечоранинг севинчи узокқа чўзилмади. Бир маҳал қоп-қора сандиксимон баҳайбат нарса тўсатдан ҳавога кўтарилди-да, бир неча лаҳзада осмону фалакда кўздан ғойиб бўлди, гўёки куёш нурларига сингиб кетди. Метинтош бироз муддат оғзини очганича анқайиб ўтирди, сўнгра, бўлажак умр йўлдошини учратиш илинжида Сўнгсувлокнинг юкорисига лўкиллаб югурди. Афсуски, атлас кўйлакли жонондан ҳам, сандиксимон нарсадан ҳам ном-нишон тополмай ноумидлик билан садолар остига қайтди.

Армону ҳижронини ичига сиздирилмаган Метинтош шу воқеалардан кейин ҳар куни подақайтар маҳалида кимларгадир узук-юлук гаплар айтиб юборарди. Аҳли кишлоқ орасида шивир-шивир гаплар кўпайди, бировлар қулди, бировлар: «Мужаррадлиғи бошига уриб кетибдур», дея подачининг холига ачинди... Бора-бора Метинтош «Пари чалган подачи» лақабини олди...

7

Абу Али ибн Сино меросини табобатда кенг жорий этиш мавзусига бағишланган халқаро анжуман қадимий ва ҳамиша навқирон Самарканд шаҳрида бир неча кундан бери давом этарди. ТТЎЖ раҳбарлари ҳам — ўз жамиятлари номини ошқор этмаган ҳолда — оддий тарихчи олимлар сифатида залда ўтирардилар. Анжуманнинг сўнгги кунда тарихчи олим Нейшо-Налига ҳам сўз берилди. У ўзининг ўтмишга сафари муносабати билан эркаклик жинсини тарк этганлигини ҳаммадан сир тутарди. Анжуман иштирокчиларидан фақатгина икки киши — ТТЎЖ президенти билан жамият раиси бу сирдан огоҳ эдилар. Бироқ Нейшон-Налининг нутқи давомида негадир залда шивир-шивир гап, ўзаро жилмайишлар, пикир-пикир қулгилар кўпайди. Сабаби: нотик ўз овозини ҳар қанча йўғонроқ чиқаришга уринса ҳам, костюм остидан бўртиб турган сийнаси анжуман иштирокчиларида қандайдир шубҳа, қулги уйғотганди.

Нейшо-Нали ўз илмий нуткида «Чархитарих»да Ўрта асрларга бориб келганини ошқор этолмади, фақат «ўрганилган манбаларга кўра», «маълумотларнинг гувоҳлик беришича», «манбалар ва фаразлар шуни тасдиқлайдики», деган

иборалар билан чекланди. Нотик Ибн Синопнинг қайси миллатга мансублиги ҳали ҳам номаълум қолаётганини алоҳида таъкидлади ва «ўрганилган манбаларга кўра» ота-онаси туркий жамоага мансублигини қайд этди. Буюк тарихий сиймонинг илмий мероси хусусидаги анжуманда унинг қайси миллатга мансублиги ҳақидаги гап кичкина масала бўлиб туюлди шекилли. Нейшо-Нали қўйган гоё залдагиларни унча қизиқтирмади. Жаҳон Тарихчилар федерациясининг раиси эса, анжуманни ёпатуриб мазкур масалага йўл-йўлакай аниқлик киритди:

— ... Нотиклардан бири буюк табибнинг миллати масаласига урғу берди,— деди у.— Менимча, азизлар, Абу Али ибн Сино шунчалик улкан тарихий шахси, унинг тарихда, жамият тараққиётида тутган ўрни жаҳоний аҳамият касб этади. Зеро, қадимда ўтган айрим улкан тарихий шахслар учун биргина миллатнинг қобиғи торлиқ қилиши мумкин. Шу нуқтаи назардан анжуманимиз сабабчиси бўлмиш Абу Али ибн Сино ўзбек ва тожик халқларининг муштарак фарзандидир, қолаверса, ўрта осиелик буюк алломадир...

— Шогирдингизнинг нияти чиппакка чикди-ку,— дея қулимсиради ТТЎЖ президенти ўз ёнидаги раисга.— Чинакам илм-фан ҳар қандай ноҳолис ниятни итқитиб ташлашига ёркин мисол бу! Ўрта ичида жинсини ўзгартириб, элу халқ орасида қулгуга қолгани унинг учун фожеа бўлди.

— Одатда йўл қўйилган битта хато бошқа хатоларни етаклаб келганидек, фожеа кетидан фожеа ҳам келтираверади,— деди жамият раиси президентга.— Эшитишимга караганда, менинг собиқ янгам Анор кеча эрини, яъни Нейшо-Налини уйдан ҳайдаб юборибди.

— Ажабланмасангиз ҳам бўлади, бу табиий ҳол,— дея қулди президент,— бир хонадонда икки аёл яшашининг нима қизиғи бор?

1989 йил, сентябрь-октябрь